

P320/1

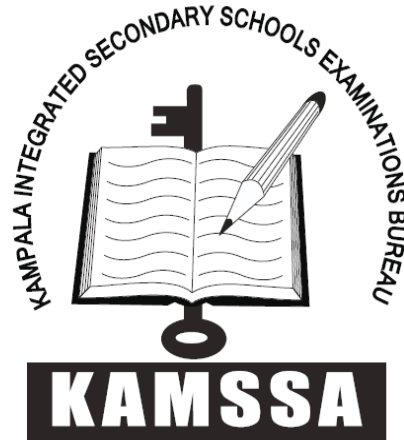
FASIHI YA KISWAHILI

Karatasi ya Kwanza

NATHARI NA USHAIRI

July/August 2022

Saa 3

KAMSSA JOINT MOCK EXAMINATIONS
Uganda Advanced Certificate of Education

FASIHI YA KISWAHILI

NATHARI NA USHAIRI

Karatasi ya Kwanza

Saa Tatu.

MAAGIZO KWA WATAHINIWA.

Karatasi hii ina Sehemu tatu; A,B, na CH. Mtahiniwa anapaswa kujibu maswali matatu kwa jumla.

Mtahiniwa achague swali moja kutoka kila sehemu .

SEHEMU A: UFAHAMU.

1. Soma taarifa uliopewa kisha ujibu maswali.

Maelfu ya watu duniani wako hatarini kupoteza maisha yao kwa sababu ya uvutaji sigara. Wataalamu wanasema mtu anayevuta pakiti mbili za sigara kwa siku moja, anapunguza muda wa maisha yake kwa asilimia 30. Inaelezwa kwamba ingawa wavutaji wengi wa sigara katika nchi za Ulaya na Marekani wanapunguza ama kuacha kabisa uraibu huo, wavutaji katika nchi zinazoendelea wanazidi kuongezeka kila kukicha.

Kwa mujibu wa wataalamu, vijana huanza kuvuta sigara kwa sababu ya utundu na kutaka kujua ladha ama mhemko unaosababishwa na sigara. Wengine huanza kuvuta sigara wakifuatisha wacheza sinema maarufu, wanamuziki ama baadhi ya watu wanaowaenzi.

Sigara ama tumbaku husababisha athari mbalimbali kwa watumiaji wake, miongoni mwake yakiwemo magonjwa ya kifua kikuu, kansa ya mapafu ama utumbo na wakati mwingine, kifo. Kwa mujibu wa watafiti, watu wanaovuta sigara kwa miaka 20 na zaidi wako hatarini kufa kwa ugonjwa wa kansa ya utumbo. Hii ni kwa sababu moshi wa sigara unaweza kusababisha uvimbe katika utumbo mkubwa na rektamu.

Uvutaji sigara unachangia asilimia 80-90 ya magonjwa yanayohusiana na kifua ama njia ya hewa ikiwemo kikohozi, pumu, homa ya mapafu na kansa ya mapafu. Mvutaji sigara hushambuliwa mara kwa mara na magonjwa ya koo, mafua na kikohozi kisichosikia dawa.

Uraibu huu pia huchangia asilimia 30 ya vifo vinavyosababishwa na magonjwa ya moyo. Hewa ya ‘Carbon monoxide’ iliyopo kwenye sigara inaongeza kiasi cha ‘cholesterol’ ambayo huziba mishipa ya damu. Uvutaji sigara husababisha kuta za mishipa ya damu zikakamae; hali ambayo ni hatari na inaweza kusababisha mishipa ya damu ipasuke. Kemikali ya ‘nicotine’ iliyopo ndani ya ‘sigar’ inaweza kuongeza shinikizo la damu, mapigo ya moyo na kupunguza kiasi cha oksijeni kwenye misuli, hasa ya moyo. Mvutaji sigara anaweza kufa ghafla, kwani mapigo ya moyo yanaweza kusimama ghafla kwa sababu ya shinikizo kwenye moyo wake linalosababishwa na moshi ama kemikali zilizopo kwenye sigara.

Kwa wanawake, uvutaji sigara ni hatari zaidi kuliko ilivyo kwa wanaume. Mwanamke ambaye anatumia vidonge vya kuzuia mimba na anavuta sigara anaweza kupatwa na athari kubwa za kiafya na kuhatarisha maisha yake. Hatari zinazomkabili ni pamoja na damu kuganda katika sehemu za miguuni na katika moyo. Matatizo hayo yanaweza kusababisha athari zaidi wakati wa ujauzito ama wakati wa kujifungua na hivyo kupelekea mama kufa ghafla kabla ama baada ya kujifungua.

Pia, kwa mujibu wa utafiti, watoto wanaozaliwa na akina mama wanaovuta sigara wakati wakiwa wajawazito aghalabu huvuta sigara wakiwa na umri mdogo sana. Tumbaku ama bidhaa zinazotokana na tumbaku huweza kupenya katika plasenta kwa kuingia katika mfumo wa damu ya mtoto aliye tumboni na hatimaye katika ubongo na hivyo kupelekea mtoto huyo ajaribu kuvuta sigara akiwa na umri mdogo. Uvutaji wa sigara kwa mama mjamzito unaeleweka wazi kwamba humuathiri mtoto aliye tumboni kwani huathiri ulimi na kuwafanya wawe na uzito kuongea na pia huwa wazito kujifunza na huathiri mapafu yao katika siku za baadaye za uhai wao.

Nchini Kenya, Serikali sasa inapanga kuanzisha mbinu na sheria za kuhakikisha kuwa wavutaji sigara hawavuti katika maeneo ya umma. Sheria hizo zinapiga marufuku uvutaji sigara kwenye maeneo yote ya umma. Tayari, taasisi mbalimbali za umma na za kibinafsi zimeandika mabango ya kuwaonya wavutaji dhidi ya kuvuta sigara katika mazingira ya taasisi hizo.

Maswali:

- a) Ipe habari uliyoisoma anwani ,mwafaka. **(alama 03)**
- b) Wataalamu wanatoa wito ipi kuhusu uvutaji wa sigara? **(alama 03)**
- Ch) Vijana huanza kuvuta sigara kwa sababu mbalimbali. Toa sababu zozote mbili kulingana na taarifa uliyosoma. **(alama 06)**
- d) Eleza athari ya sigara kwa afya ya binadamu. Kulingana na taarifa uliyosoma. **(alama 10)**
- e) Jadili mikakati ambayo serikali ya kenya inapanga kupiga marufuku uvutaji sigara kwenye maeneo ya umma. **(alama 04)**
- f) Unajifunza nini baada ya kuisoma habari hii? **(alama 07)**

**SEHEMU B
NATHARI**

(alama 33)

2. Soma hadithi uliyopewa kisha ujibu maswali yote.

Hapo zamani za kale, Abunuwasi alikuwa mshairi mashuhuri katika kasri la Sultani. Abunuwasi alikuwa na punda wake aliyekuwa na sura nzuri mno.

Siku moja punda wa Abunuwasi alihisi kiu. Kwa sababu Abunuwasi hakutaka kumpeleka punda huyo mtoni kwa kuchelea kwamba angeibwa na mahasidi, aliamua kumnywesha maji mle nyumbani. Hata hivyo, Abunuwasi hakuwa na ndoo wala karai ya kutilia maji na hivyo basi akamwendea jirani yake na kumwambia, “Bwana wee nifae kwa jua nikufae kwa mvua. Punda wangu yu taabani kwa kiu. Nami mwenzio wajua tangu hapo wezi walikuja wakabwakura mali yangu. Sasa hata chano cha kutilia tonge sina. Naomba uniazime karai yako niitumie kisha nitairejesha mara moja.”

Jirani aliyatilia shaka maneno ya Abunuwasi. Alikuwa ameangukia mizungu ya mja huyu mara nyingi. Hata hivyo, moyo ulimkumbusha kuwa hata adui hupendwa. Alitwaa karai na kumkabidhi mgeni wake. Juma lilipita akawa hajarudisha karai. Jirani, subira ikamkimbia. Akamwendea Abunuwasi na kumwambia, “Ndugu yangu, nimepatwa na haja. Naomba unikabidhi ile karai.”

Abunuwasi alijidai kuhizika. Hata hivyo akili yake nyepesi ilimwambia, ‘Huu ndio wakati.’ Aliingia ndani, akatwaa karai ya jirani yake. Ndani ya karai hiyo alitia karai nyingine. “Kikembe cha karai kubwa,” aliita. Alimkabidhi jirani ambaye alimkumbusha kuwa alikuwa amemwazima karai moja tu. Abunuwasi alikenua akamwambia, “Ndugu, muda si haba umepita, nayo karai yako imezaa karai ndogo. Sina nia ya kukudhulumu. Nairudisha karai pamoja na mtoto wake.”

Jirani, ambaye kwa mara nyingine hakutambua mtego wa Abunuwasi, alimsifu Abunuwasi kwa uaminifu wake. Akatwaa ‘mama’ na ‘mwanawe’ na kujiendea zake.

Baada ya mwezi mmoja Abunuwasi alimwendea jiraniyake kuomba ile karai tena. Jirani alimwazima mara moja kwa kutarajia natija hata maradufu. Wiki mbili zilipita bila jirani kupataneno lolote kutoka kwa Abunuwasi. Asubuhi moja akaenda kwa Abunuwasi kudai mali yake. Abunuwasi alitoka nje, uso umejaa huzuni ya mamba. Akamwambia jirani kuwa karai ilikuwa imekufa! Jirani alikasirika na kukataa kuwa karai ambayo imetengenezwa kwa chuma inaweza kufa. Abunuwasi alimkumbusha, “Ndugu, kizaacho pia hufa.”

Jirani hakumwamini Abunuwasi. Alimshtaki. Hakimumu, katika kuamua kesi “Mantiki inadai kuwa ikiwa kifaa kinaweza kuzaa basi kufa ni faradhi” Abunuwasi akashinda. Hadithi yangu inaishia hapo.

Maswali;

- a) Hii ni aina gani ya ngano? Onyesha sababu. **(alama 04)**
- b) Jadili maudhui zinazojitokeza katika hadithi. **(alama 08)**
- Ch) Onyesha tamathali za usemi zilizotumiwa katika ngano hii. **(alama 10)**
- d) Andika sifa za jirani wake Abunuwasi. **(alama 04)**
- e) Fafanua mbinu mbili ambazo wahusika wanatumia kukabiliana na dhulma katika ngano hii. **(alama 04)**
- f) Unapata maadili gani baada ya kuisoma ngano hii? **(alama 04)**

SEHEMU CH USHAIRI: MALENGA WA ZIWA KUU.

3. Soma Ushairi uliyopewa kisha ujibu maswali.

AFRIKA MAMA YETU.

Amkeni kila pembe, sasa kumepambazuka.
Twanyanyaswa kama ng’ombe, hali giza latoweka
Damu moto tujisombe, sote wana Afrika
Bara zima tuungane, tukomboe Afrika.

Kwenye heri au shari, ukombozi tunataka
Bara lote liwe huri, Afrika kutukuka
Ubaguzi ni hatari, ni unyama wa tabaka
Bara zima tuungane, tukomboe Afrika.

Tukomboe bara letu, viongozi wasifika
Dumisha umoja wetu, nchi huru Afrika
Umoja ni ngao yetu, hatutaki kutengeka
Bara zima tuungane, tukomboe Afrika

Sote tunajua vyema, mama yetu Afrika
Tena tumpe uzima, kubwa usiopimika
Kwa kuondoa unyama, wa Kusi na vibaraka
Bara zima tuungane, tukomboe Afrika.

Vijana tangulieni, mbele bila kugeuka
Misiri hadi Kusini, mulikeni Afrika
Kaburu na mahaini, kuwatia hekaheka.
Bara zima tuungane, tukomboe Afrika

Ukoloni-mamboleo, na ubwana tumechoka
Wenyeji na wengineo, ni mabomu kufyatuka
Maovu si marejeo, tusirudi tukotoka
Bara zima tuungane, tukomboe Afrika.

Maswali:

- a) Mshairi anaeleza nini katika shairi hili? **(alama 05)**
- b) Chambua muundo wa shairi hili. **(alama 14)**
- c) Eleza maudhui yanayojitokeza katika shairi hili. **(alama 10)**
- d) Unajifunza nini kutokana na Shairi hili? **(alama 05)**

4. NIMPE MAMA ZAWADI GANI?

Ndugu zangu waadhama, leo nawaulizia
Mlo Embu na Giriama, wote mpate sikia
Wazima hata vilema, rai zenu nanuia
Kipi cha kumpa mama, iwe ni yake fidia?

Miezi tisa tamima, tumbo lake nakalia
Kwa uwezo wa Karima, mama akajizalia
Ni mdogo sijasema, shida zangu ajulia
Kipi cha kumpa mama, iwe ni yake fidia?

Mate kwake nimetema, mama hakunichukia
Tumbo langu likiuma, kinyesi namtupia
Chakula hakuninyima, na dawa ya malaria
Kipi cha kumpa mama, iwe ni yake fidia?
Ni mtu mwenye huruma, tena wa kuvumilia
Hasa uwe ni yatima, baba amejifilia
Akufanyia huruma, mradi kutimizia.
Kipi cha kumpa mama, iwe ni yake fidia?

Japo nimpe heshima, sioni kama murua
Wema wake nikipima, mbali bado huzidia
Kanipa nyingi huduma, nini nitamlipi?
Kipi cha kumpa mama, iwe ni yake fidia?

Nikimpa darahima, naona sijatimia
Unga viazi na nyama, sioni kama fidia
Zawadi zote kipima, ya kumpa sijajua.
Kipi cha kumpa mama, iwe ni yake fidia?

Kwa heshima yake mama, kwaheri nawapungia
Naondoka hima hima, swali langu nawaachia
Nenda keti huko nyuma, jibu lenu nangojea
Kipi cha kumpa mama, iwe ni yake fidia?

Maswali:

- a) Chambua mtindo wa shairi hili. **(alama 12)**
- b) Eleza maudhui yanayodhihirika katika Shairi hili. **(alama 10)**
- c) Andika ubeti wa tatu na wanne katika lugha ya nathari. **(alama 06)**
- d) Jadili tamathali za usemi alizozitumia mshairi wa Nimpe mama zawadi gani? **(alama 06)**

MASHAIRI YA KARNE MOJA.

5. MWANA KUPONA BINTI MSHAMU.

Negemea wangu binti, wala situke dhana
Mchachefuko wa sanati, kwa mambo yaonayo
Upulike wasiati, na kwamba ni kunon'gona
Asa ukazingatia, tahadhari nakwambia

Mama uwe na adabu, sandamane na wayinga
Na ulimi wa dhawabu, wayoyua kuitunga
Uwe kitu mahabubu, ziumbe wisio change
Kula utakapoingia, wata kuwakurubia

Mwnanangu uwe sadiki, na uwe radhi mumeo
Uhikalo ulithiki, siku zote mukaao
Mtu asoshika haki, siku akhitariwao
Sandamane nae ndia, awe radhi mekuwa

Yifanye mteshiteshi, keti naye kwa adabu
Kwa maneno yasoghashi, usimtie ghadhabu
Wala sifanye ubishi, akinena simjibu
Watu wakakutukia, yitahidi kunyamaa

Enda naye kwa Imani, nawe ipambe libasi
Atakalo simukhini, ukae kama arusi
We naye sikindane ni, maguu tia kungisi
Mkindani huumia, na mikononi makowa

Kitoka agana naye, mausio ya mvuli
Kingie mkongowee, Allah Allah yaamili
Kisa umtandikiye, na nduguzo na ahali
Mahala pa kupumua, wapende nakuusia
Mtunde kama kijana, uwaonapo sahibu
Asoyayua Kunene, ambao wakunasibu
Kitu changalie sana, wakikwambia karibu
Kitokacho na kuingia, angusa kurubia

Mpumbaze apumbae, sipende wenye jamali
Amriye sikatae, na utukufu na mali
Maovu kieta yeye, fukara ukawadhili
Mngu atakulipiya, cheo ukawavundia

Maswali:

a) Chambua mtindo wa shairi hili.	(alama 12)
b) Eleza maudhui yanayojitokeza katika shairi hili.	(alama 10)
c) Andika ubeti wa tatu na wanne katika lugha ya nathari.	(alama 06)
d) Jadili tamathali za usemi alizozitumia mshairi.	(alama 06)

6. JAWABU LA WATU WA LAMU

Muhibu wangu mungwana, niwene ako waraka
Kufahamiya maana, kiteko kikanishika
Nguo muyapofungana, kiteko kikanishika
Mtoteya zisikwaka, meswiri kuwa kizani

Kwamba uko pate-yangu, name niko kiwandao
Sikae ukinipanga, hutofidi muradio
Mume huya akasonga, hasemi leoni leo
Waole mbwawa waole, watundao msituni

Singakele kando kando, n`na huja shariya
Yule mtamani kondo, ndiye mwenye kurubiya
Maneno yaso kitendo, mwishowe hujinamiya
Jaribu kutegemea, tukutaniye fundoni
Wallahi twapa kwa Mungu, na mtume Muhamadi
Ndooni munwe matungu, mubadilike jisadi
Muwe karamu ya tungu, na tai kuwafisidi
Na tama ya kurudi, kwenu siifikirini

Na kwamba mwataka kuya, hayataki mshawasha
Kwanda fanyani wasiya, na wana kuwarithisha
Wake wapeni zifaya, muda maeda kweusha
Mkija tutawashusha, mashukio ya zamani

Maswali:

a) Mshairi anaelezea nini katika shairi hili?	(alama 05)
b) Chambua muundo wa shairi hili.	(alama 14)
c) Eleza maudhui yanayojitokeza katika shairi hili.	(alama 08)
d) Unajifunza nini kutokana na shairi hili.	(alama 07)

MWISHO.